

Tradície, prístupy a možnosti obnovy a rozvoja vidieka

Supuka, J.: Traditions, Approaches and Possibilities of Restoration and Rural Development. Životné prostredie, 2012, 46, 4, p. 171 – 175.

The rural country and villages of Slovakia were historically related to agriculture activity, natural quality resources and values, folk culture, architecture, specific gastronomy and familiarly interpersonal relations. Rural passed over social and economy changes within last 100 years in land ownership, agriculture and production technology, construction of new houses, social and cultural demonstration. Participation of Slovakia in European Union brings a new conditions and opportunities in relation to rural country, also in production and market competition. Slovak countryside partly falls down in those new conditions unfortunately. Nowadays there are looked for starting points on restoration and development approaches in countryside at economy, social and cultural values.

Key words: Slovakia countryside, restoration, development

Otázka obnovy a rozvoja vidieka je súčasťou sídelnej poľnohospodárskej, ale aj kultúrno-pamiatkovej politiky Európskej komisie vo vzťahu k európskemu priestoru a jeho krajín. Je v plnom súlade s koncepciou a poslaním UNESCO v prístupe k obnove a zachovaniu prvkov kultúrneho a prírodného dedičstva. Slovenská dedina a vidiecky priestor svojim obsahom a mimoriadnymi hodnotami nesporne patrí do arzenálu kultúrneho dedičstva vo svojej kategórii. V porevolučných rokoch, od roku 1989, našiel Program obnovy dediny významné miesto, ale aj patričnú podporu a autoritu v sociálno-ekonomických aktivitách na vidieku. Program obnovy dediny na Slovensku bol uvedený do praktického života uznesením vlády SR č. 395/1991 a posilnený následným uznesením vlády SR č. 222/1997. Podľa metodického usmernenia z roku 1998 akciu koordinuje Slovenská agentúra životného prostredia Banská Bystrica.

Zdalo sa, že táto téma prináleží len postsocialistickým krajinám, kde premena vidieka za minulých 40 rokov nadobudla rozsiahle dimenzie, záporné i kladné. Avšak program obnovy a rozvoja dediny a malých miest sa stal verejným záujmom a aktivitou aj v iných krajinách Európy, ako sú Anglicko, Rakúsko, Nemecko a ďalšie. Tieto krajiny vytvorili už v rokoch 1988 – 1989 najskôr konzultačný orgán Rady Európy, neskôr ak-

tívny program ECOVAST (Európska rada pre dedinu a malé mestá) s ústredným motívom *Strategy for Rural Europe*. Jeho súčasťou je i Slovensko, ktoré usporiadalo v Bratislave v roku 2006 tematickú konferenciu *Rural Developmnet in the Knowledge Based Society* (Rozvoj vidieka na báze vedomostnej spoločnosti). Program ECOVAST zahŕňa široké spektrum revitalizačných cieľov, ale aj progresívneho rozvoja vidieka, napr. architektúru vidieka, tradičné (konvenčné) a ekologické (alternatívne) poľnohospodárstvo, kultúrno-historickú a estetickú hodnotu vidieka. Prierezovú prácu tohto typu o anglickom vidieku publikoval Dower (1998). V podmienkach Slovenska si osobitnú pozornosť zaslúži komplexná publikácia o multifunkčných hodnotách kultúrnej vinohradníckej krajiny Malých Karpát (Štefunková a kol., 2011), o vinohradníckej krajine Čajkova, vrátane jej kultúrnych hodnôt a tradícií, publikovala Verešová (2011).

Mnohé publikácie akcentujú obnovu vidieka v jeho komplexnom ponímaní a prístupe. Vystáva však otázka, do ktorého vývojového obdobia a ktorej historickej hladiny si definujeme pre obnovu vidieka. S ním chceme obnoviť aj tradície v rôznych oblastiach činností, foriem využívania krajiny, ľudské artefakty, tradičné remeslá, tradície v kultúre a spoločenskom živote, prvky svojráznej architektúry, ale aj tradície

a osobitosti gastronómie. Mnohé práce akcentujú tiež jedinečné znaky rozptýleného osídlenia na slovenskom vidieku (Thurzo, 1997), iné právom zaraďujú konkrétne historické priestory vidieka do kategórie kultúrneho dedičstva (Gregor a kol., 1996). V oblasti krajiny a záhradnej architektúry sa rovnako kladie dôraz na kompozičné úpravy záhrad, priedomí, ale aj verejných priestranstiev v duchu historizujúcich tradícií, vrátane použitia kvetín a okrasných drevín (Feriancová, 2005). Architektúru vidieka, prístupy k obnove a vecné riešenia takmer 70 obcí na Slovensku spracoval v jednej z mnohých publikácií Šarafín (2003). Obnova vidieka si nemôže definovať ciele, časové hladiny a status, keď slovenský vidiek niesol znaky chudoby, namáhavej práce, hygienických nedostatkov a nízkej úrovne bývania, keď sa v drevnici (architektonicky atraktívnej a dnes mestskými ľuďmi obdivovanej) tiesnili 3 generácie s 10 – 15 ľuďmi. Tak ako príroda, aj ľudská spoločnosť nesie znaky dvoch svetov a vývojových hladín. Je to hladina minulá, historická, romantická, poetická, ale nesúca znaky jednoduchosti a z pohľadu súčasných kritérií aj nízkej životnej úrovne, často na hranici prežitia, čo vyvolalo veľký sociálny exodus Slovákov do Nového sveta (Ameriky). Druhú hladinu tvorí filozofia progresívneho rozvoja vidieka a dedín, ktoré absorbujú poznatky vedy, nových stavebných i hospodárskych technológií, informačného systému, vzdelávania, kultúry a zvýšenia celkovej životnej úrovne. Vidiek a dedina sú prirodzené i regulované evolučné. Nesú znaky minulosti, súčasnosti a majú predstavy a základné ciele budúceho vývoja a smerovania. Tieto vývojové vrstvy reprezentujú aj ľudia, ktorí sa do nich slobodne zaraďujú a vyberajú si cesty svojho životného štýlu i budúceho smerovania. Je to kompromis alebo fúzia, či koexistencia dvoch smerov, dvoch filozofií, ale rozhodne nesie znaky zachovania (aktívneho či muzeálneho) historických hodnôt a ambícií novodobého životného štýlu a sociálno-ekonomického rozvoja vidieka. Je to vzájomný prienik, ale aj koexistencia obnovy (zachovania) a rozvoja (vývoja).

Progres a premeny vidieka v duchu prirodzených novodobých trendov

Vidiek a dedina boli historicky vždy spojené s poľnohospodárstvom. Nie priemysel, ale poľnohospodárstvo, spolu s poľovníctvom a rybolovom, určovali vývoj ľudských populácií, pokiaľ ich nekosi epidemické choroby alebo vzájomné vojnové konflikty. Všeobecný hlad európskej populácie v 17. – 18. storočí zachránili od Indiánov dovezené zemiaky a kukurica. V 70. rokoch 19. storočia americký vedec Norman E. Borlang, nositeľ Nobelovej ceny, vyšľachtil novú odrodu pšenice s krátkym stebлом, odolnosťou voči chorobám a s vysokým výnosom – opäť zachraňoval ľudskú populáciu

pred hladom. Prvé minerálne (fosforečné) hnojivá tvoril fosílny trus prímorských kormoránov z Chile, tzv. guáno, dnes sa vyrába z horniny apatit. Syntetické hnojivá (správne – živiny) naštartovali výrobu na prelome 19. storočia. Uhorské dedičné právo, z hľadiska vlastníctva pôdy, spôsobilo nevídanú pozemkovú rozdrobenosť pozemkov, ktorého stopy nachádzame ešte dnes vo forme historických krajinných štruktúr. Pôda mala vysokú hodnotu, veď lesnatosť Slovenska v roku 1860 bola len 28 %. Kto ju nemal a mal odvahu, emigroval za prácou a chlebom do Nového sveta. Poľnohospodárstvo na prelome 19. – 20. storočia používalo len animálnu silu, ľudské ruky s náradím a enormné množstvá maštalného hnoja. Ovocinárstvo a vinohradníctvo boli súčasťou obživy, ale aj obchodu. Vidiek na jednej strane niesol znaky ťažkej práce a jednoduchých technológií, na druhej strane bol producentom potravín, zdrojom ľudovej architektúry, kultúry, remesiel, tradičných odevov, jedál, ale aj tradícií v duchovnom živote. Dedina a slovenský vidiek prešli v postindustriálnom veku uvádzanými zmenami. Spomeniem aspoň sceľovanie pozemkov, vstup motorizovanej techniky do jednoduchých poľnohospodárskych technológií, veľkochovy s postupne sa zlepšujúcimi parametrami, tzv. welfare, chemizácia (výživa i ochrana), nový výkonný genofond plodín a ovocia (vrátane geneticky modifikovaných organizmov, ktoré naštartovali v Amerike a potraviny takejto kategórie sa dostávajú aj na náš stôl, samozrejme, so zmiešanými pocitmi a rôznorodými postojmi).

V súčasnej dobe výrobné a spracovateľské technológie absorbovali najnovšie poznatky vedy, techniky a prvkov informačných technológií, čo je zastrešené do tzv. presného poľnohospodárstva (*Precision agriculture*). Zakladajú sa tiež biofarmy s minimalizáciou chemických vstupov do technológií (na Slovensku tvoria cca 3 % poľnohospodárskej výroby). Intenzifikačné procesy zasiahli aj zamestnanosť vidieka. Ak v roku 1946 pracovalo v poľnohospodárstve 48 % práceschopného obyvateľstva Slovenska, v roku 1980 to bolo 10 % a v roku 2010 len 4 % (pre porovnanie, v Poľsku je dnes cca 30 %). Modernizačné trendy sú teda v poľnohospodárstve zreteľné, prirodzené, podobne ako v iných odvetviach hospodárstva a zasiahli aj slovenský vidiek.

V architektúre vidieckeho bývania drevenú, kamenú a slamenú dedinu vystriedala tehla, betón, panel, sklo a plasty. Prízemné učupené domčeky s nízkymi dverami a malými okienkami vystriedali dominantné portály, presklené fasády, farebné steny na domoch s nesmierne variabilnou architektúrou. Kritizované družstevné 2- až 3-podlažné bytovky vystriedali tzv. sociálne bytovky, 4- až 6-podlažné, ktoré už síce s prijateľnejšou architektúrou, ale zaberajú 2. miesto v dominantách obce, hneď za kostolom. Kontaktné dediny v blízkosti veľkých miest sa stali obytným zázemím majetnejšej vrstvy z mesta, ktorá so sebou priniesla

novú architektúru domov (často typickú pre mediteránnu oblasť). Mnohé staré vidiecké domy (na lazoch i dolu v dedine) boli však vkusne obnovené (aj vynovené), veľmi často aj so znakmi autentickej architektúry a plnia funkciu víkendových chalúp (obr. 1).

Obnova tradícií a potenciál budúceho rozvoja vidieckeho sídla

Pri hľadaní východísk, obnovných trendov vidieka a zvýšení jeho atraktívnosti si musíme uvedomiť jeho podstatu a hodnoty, ktorými sa líši od veľkomesta, resp. mesta. Už za čias starovekého Ríma bohaté vrstvy a senátori vyhľadávali vidiek, kde trávil voľné chvíle a liečili sa z rušného veľkomesta. Vidiek a európska dedina (Severná Amerika dediny ako živé, zachované historické vývojové formy ľudských sídel takmer nepozná, dnes je krajina popretkávaná farmami a mestami) majú historickú opodstatnenosť, vyvážený podiel prírodného zázemia a kultúrnej krajiny založenej prevažne na poľnohospodárskej výrobe a remeslách súvisiacich s poľnohospodárstvom (a výrobou potravín), s odievaním a stavbou príbytkov. Vidiek a dedina sú (alebo by mali byť) zázemím biodiverzity a kultúrnej diverzity. Napriek všetkým tlakom a prílevom nových prúdov z mesta, ale aj vnútorných inovačných procesov vo vlastnom sociálno-ekonomickom organizme, dediny majú na Slovensku silný potenciál hodnôt, ktoré si zaslužia obnovu (obr. 2). Dôvody sú kultúrno-historické, znalostné, edukačné, ale aj utilitárne. Postupne obnovované hodnoty a tradície dediny možno rozdeliť do troch kategórií:

1) **Permanentné**, ktoré sa stanú každodennou bežnou súčasťou života vidieka, napr. zakomponovanie prvkov ľudovej architektúry do úžitkových budov (domy, chalupy, salaše, ranče, čárdy, vinohradnícke pivnice), drobné remeselné výrobky a gastronomic-

ké špeciality ponúkané denne v rámci vidieckeho cestovného ruchu.

2) **Periodické** – festivalovo-sviatočné, ktoré sa viažu na významné fázy poľnohospodárskych prác, na duchovné sviatky i svetské udalosti. Patria k nim

Obr. 1. Funkčne dotvorené nádvorie chalupy z pôvodného gazdovského domu na lazoch (Veľká Lehota, 2012). Foto: Ján Supuka

Obr. 2. „Pomeštené“ historické námestie po rekonštrukcii (Partizánska Ľupča, 2012). Foto: Ján Supuka

napr. vinobranie, vínne cesty, dožinky, zimné zabíjačky, krojované fašiangové zábavy, veľkonočné polievacky, ale aj vianočné koledy, festivaly ľudových piesní a tancov, festivaly ľudových remesiel a gastronómie, haluškové, gulášové, či krňačkové súťaže, najnovšie aj rytierske dni na starých hradoch a zámkoch, obnova vidieckych umeleckých telies (súbory ľudových piesní a tancov, divadelné súbory a pod.).

- 3) **Muzeálno-expozičné**, ktoré predstavujú napr. múzeá regionálnych krojov, remesiel, poľnohospodárskeho (aj vinohradníckeho) náradia, ale aj historických a archeologických nálezov, lokalít bojovej slávy, symboly národnej obrody. Veľkú popularitu a hodnotu majú múzeá v prírode (skanzeny), reprezentujúce regióny slovenského vidieka, ale aj múzeá baníctva, dopravy (napr. vodná, úzkokoľajná železničná, tzv. magna via), lesníctva, kúpeľníctva a pod.

Rámcovo spomenuté kategórie činností, zvykov a symbolov majú reálny predpoklad na prežitie, ba aj posilnenie a ďalší rozvoj do budúcnosti. Nedá sa jednoznačne definovať budúcnosť slovenského vidieka a slovenskej dediny (obr. 3). Ide, v prvom rade, o jeho podstatu a poslanie. Je to poľnohospodárska výroba, hospodárenie s prírodnými zdrojmi, kultúra a rekreácia premietnuté do agroturistiky. Dominantnou a najväčšou bariérou a nedostatkom, o ktorom všetci vieme, je nerovnosť podmienok

v poľnohospodárstve, nízka konkurencieschopnosť a odbyt produktov na trhu. Druhým dôvodom je neschopnosť vidieka pružne využiť prírodné zdroje, ktoré máme na vidieku takmer zdarma, a to lúky ako zdroje vzácnej biomasy, ale aj nepružnosť a relatívne nízka invenčnosť vidieka. V knihe o pustnutí krajiny (Midriak a kol., 2011) sa uvádza, že na Slovensku je identifikovaných 300 000 ha poľnohospodárskej pôdy, ktorá nie je obhospodarovaná a zarastá burinou a krovinami. Autor ju právom nazval *spustnutá*. Na druhej strane, obdivujeme vykosené a udržiavané alpské lúky a vidiek, napr. Rakúska a Švajčiarska. Chvályhodné je kosenie lúk mimovládny organizáciami v Bielych Karpatoch SR pre udržanie bohatej lúčnej biodiverzity, ale to celé Slovensko nezachráni, rovnako ako sporadické komunity na krupinských lazoch, ktoré sa vracajú späť o 100 rokov. Je to ako alternatíva, ale neproduktívna, skôr ako atrakcia agroturizmu a živého múzea v prírode. V podhorských oblastiach zrejme má budúcnosť uplatnenie malej, vysoko produktívnej techniky pre ornú pôdu, lúčne hospodárstvo i ovocinárstvo. Už takmer 40 rokov sa vedecká diskusia zameriava na krajové odrody ovocia. V pôsobnosti Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre sa vytvorilo už viacero genofondových sádov (repozitárií) priamo in situ, ale chýba k tomu zabudovanie šľachtiteľsko-selekčného a hlavne reprodukčného a výživovo-utilitárneho programu. Krajové odrody sú definované

ako poľnohospodárske ekvivalenty planých druhov, ktoré sú produktom ľudovej selekcie, ale nie profesionálnym šľachtiteľom (Chloupek, 2000). Z produkčných dôvodov mnohé zanikli alebo sú na okraji záujmu trhu. Sú takmer bez chorôb a škodcov. Mohli by však byť užitočné v tvorbe krajiny pre podporu biodiverzity, kultúrnej diverzity, ekologickej stability, pre bioprodukty v rámci organického poľnohospodárstva (ovocná dreň, džús, sušené ovocie), pre prípravu špeciálnych kulinárskych a pekárenských výrobkov priamo na dedine. Pre všetky tieto naznačené aktivity má slovenský vidiek nesmierne vysoký potenciál. Prírodné byliny ako zdroj prírodnej lekárne a pre výrobu prírodných čajov, ako originálne alternatívne bioprodukty, by mohli byť spomienkou na mnícha Cypriána z Červeného Kláštora, ktorého herbár spread

Obr. 3. Súčasná štruktúra a charakter vidieckej krajiny na Ponitří (Dolné a Horné Lefantovce, 2012). Foto: Ján Supuka

300 rokov vlastní Kláštorne múzeum.

* * *

Autori a podporovatelia oživenia vidieka a jeho poľnohospodárskych produktov vyslovili zásadu, že všetko, čo sa na vidieku dorobí, malo by sa spotrebovať v okruhu do 50 km. Posilní sa sebestačnosť obyvateľstva, vytvoria sa pracovné miesta, krajina bude živá, produktívna, kultúrna a estetická. Nemalo by sa napr. dovážať hovädzie mäso z Brazílie, ďaleko by sa znížil aj počet kamiónov na cestách so všetkými znakmi ich negatívnych dopadov na životné prostredie (obr. 4).

Rozptýlené usadlosti (lazy, kopanice, štále a pod.) sú prevažne využívané na rekreačné chalupy, ale aj ako rekreačno-športové strediská, mnohé s plnou vybavenosťou, vrátane bazénov a tenisových kurtov (aj golfových ihrísk), chovom koní pre rekreačnú jazdu, ale aj objemovo rozšírenou ľudovou architektúrou a gastronómiou. V jesenných obdobiach výrazne dominuje varenie slivkového lekváru, ktorým v minulosti (pred „šárkou“ – rozšírenou chorobou) boli preplnené dedinské komory a dnes je kulinárskou vzácnosťou a tiež liekom.

Maloplošné vinohradníctvo udržuje estetiku a kultúru krajiny, kultúrne zvyklosti, slávnosti a spoločenský život, čo je dnes atrakciou a aj priestorom pre udržanie originálnych sort hrozna a vína (napr. Skalický Rubín, Čajkovské Kozie cecky). Slovenské vinohradníctvo v medzinárodnej súťaži však udržia len novozaložené moderné vinohrady a moderné vinárske technológie. Je to prirodzená fúzia obnovy starého a progresívneho rozvoja nového.

Ani v myšlienke nepripúšťam predpovede skeptikov a neprajníkov, že slovenský vidiek zarastie burinou a postupne komplexným lesom. Má svoj ohromný potenciál. Prírodný, pracovný a vedomostný pre progresívny rozvoj. Má silné kultúrno-historické zázemie a tradície pre obnovu, ekologické alternatívy, modernú agroturistiku, ochranu kultúrneho dedičstva, kultúrny a estetický vzhľad neopakovateľnej slovenskej krajiny.

Príspevok bol spracovaný vďaka finančnej podpore grantových projektov KEGA 020SPU-4/2011 a 019ŠPU-4/2011.

Obr. 4. Hospodárske zvieratá sú neodmysliteľnou súčasťou kultúrnej krajiny obnoveného vidieka (Veľká Lehota, 2012). Foto: Ján Supuka

Literatúra

- Dower, H. J.: Countryside Character. Vol. 3: The Character of Englands 's Natural and Man-made Landscape. Northampton Countryside: Commission, 1998, 143 p.
- Feriancová, L.: Obnova zelene vidieckeho sídla. Nitra: vydavateľstvo SPU, 2005, 91 s.
- Gregor, P., Kráľová, E., Lalková, J.: Kultúrne dedičstvo – súčasť životného prostredia. Životné prostredie, 1996, 30, 4, s. 195 – 207.
- Chloupek, O.: Genetická diverzita, šlechtění a semenářství. Praha: Akademia, 2000, 320 s.
- Mídiak, R. a kol.: Spustnuté pôdy a pustnutie krajiny Slovenska. Banská Bystrica: UMB, 2011, 401 s.
- Šarařín, M.: Architektúra vidieka – obnova dediny. Liptovský Hrádok: A-Projekt, n. o., 2003, 60 s.
- Štefunková, D. a kol.: Atraktivita malokarpatskej vinohradníckej krajiny s dôrazom na historické agrárne štruktúry a biodiverzitu. Bratislava: UKE SAV, 2011, 163 s.
- Thurzo, I.: Rozptýlené osídlenie – tradičná súčasť nášho vidieka. Životné prostredie, 1997, 31, 2, s. 67 – 72.
- Verešová, M.: Krajinnno-architektonické hodnoty vinohradníckych lokalít západného Slovenska. Dizertačná práca. Nitra: FZKI SPU, 2011, 52 s.

**Prof. Ing. Ján Supuka, DrSc., jan.supuka@uniag.sk
Katedra záhradnej a krajinnej architektúry Fakulty záhradníctva a krajinného inžinierstva Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre, Tulipánová 7, 949 76 Nitra**